

Riiksuåvtõõzz teâttouddmõš
õõutverddsažvuõđ, tää'ssäärv
da čårste'mesvuõđ
oou'dummšest lää'dd
õhttsažkåå'ddest

RIIKKSUÅVTÕS 2023

VALTIONEUVOSTO
STATSRÅDET

1 Riikksuąvtŏŏzz teąttouddmŏš ŏŏutverddsažvuŏĎ, tĀĀ'ssĀĀrv da čĀrste'mesvuŏĎ oou'dummšest lĀĀ'dd ŏhttsažkĀĀ'ddest

Halltŏs lij programstes čŏnnŏŏttĀm demokratia, vuŏiggĀdvuŏttriikk da ooumažvuŏiggĀdvuŏĎi ciistĀst āĀnnmŏ'sše. Halltŏs lij čŏnnŏŏttĀm oou'deed ŏŏutverddsažvuŏĎ da čĀrste'mesvuŏĎ di tuejjeed tuĀj rasiism Āie'ppeem diŏtt. TĀn tuŏjju halltŏs haa'lad čŏŏnted pukid lĀĀ'dd ŏhttsažkĀĀ'ddest. Puk vuĀi'tte lee'd mie'ldd raajjmen LĀĀ'ddjĀnnam, ko'st juŏ'ķķkaž vuĀitt jie'lled staanĀst da primmum ooumžen.

Halltŏs oudd ee'ttiķ-kĀdda teąttouddmŏŏžž ŏŏutverddsažvuŏĎ da čĀrste'mesvuŏĎ lĀĀ'zztem diŏtt. Teąttouddmŏš nuĀjjĀĀtt halltŏsprogra'mme da oou'dab halltŏŏzzi tuejjeem tuŏjju. Pue'tti halltŏŏzz vuĀi'tte nuĀjjŏŏttĀd tŏŏzz tuĀjsteez. Ōŏutverddsažvuŏtt, čĀrste'mesvuŏtt da rasiism jaukkummuš ŏŏlgte tĀĀimaid, tĀ'bbe da jĀĎĎa. Ij ni ŏhtt halltŏs tue'jjed maai'lm valmmšen. Juŏ'ķķ halltŏŏzzĀst lij ŏŏlgtemvuŏtt tuejjeed pue'rmŏŏzzĀs.

LĀĀ'ddjĀnnam raavĀsvuŏtt lij histoorlĀnji leĀmmaž, što leĀ'p siŏm riikkĀn silttĀĀm kaunnĀd ŏhttsaž suŏm. Jee'res miŏl le'ddi oummu lie čaakkĀm seĀmma pĀĀ'rd pirr. SĀĀ'nnvĀ'lddvuŏĎ teĀuddjummšest demokraattlaž ŏhttsažkĀĀ'dd tĀĀ'rķes Ārvvan āĀ'net huŏl. Ālgg vuei'tted sagstŏŏllĀd vai'ģģes āĀ'sšin še. Ministee'rin, ee'ttiķ-kĀ'ddnii'ķķin da jee'res poliittlaž toi'mmjee'jin lij jeĀ'rab jŏnn vasttŏs tĀ'st – pe'ce ŏhttsažkĀĀddlaž sagstŏŏllĀmtoobdĀlm tuejjummšest, še tŏ'st, što āĀ'nnep ciistĀst kuei'mm kuei'mmen. Kŏŏrummuž da vuĀsttlŏŏžžipiijĀm sĀjja ālgg oocĀd ŏhttsaž puu'tt.

Lää'dd Őhttsažkää'ddest lie čärsteei fi'ttjŏŏzz da rajjâz, ouddmiârkkân reâuggmarkknin da škooutŏŏzzâst, koid âlgg mu'tted. Muuttâs ooudald veârнай Őhttsažkääddlaž sagstŏŏllmŏŏžž da tŏ'st šŏddi tääimaid. Tŏŏzz tät halltŏs lij vaalmâš.

Teättouddmŏš ainsmâtt, što ee'ttik-kâ'dd vuâitt čŏŏđted vuâđlaž parlamentaarlaž sagstŏŏllmŏŏžž halltŏŏzz liinjâst da plaanin Őŏutverddsažvuŏđ, tää'ssäärv da čärste'mesvuŏđ oou'dummšest lää'dd Őhttsažkää'ddest.

Teättouddmŏŏžž valmštŏŏllmest leät kuullâm veiddsânji nu'tt čue'tt toi'mmjee'jed meerlažŏhttsažkää'dd ee'ttkŏ'stjid, tu'tkķee'jid da jee'res kŏskksaž toi'mmjee'jid. Kuullâmpooddi vuâđald leät tää'rķtam ju'n ääi'jben halltŏsprograammâst suâppum tääimaid. Teättouddmŏš lij juŏkkum kueit vuâssa, koin vuŏssmŏs oudd tuâggažteâđaid da kovvad halltŏŏzz liinj di nu'bb vue'ss ää'vad konkreettlubun halltŏŏzz tääimaid. Teättouddmŏŏžž vâ'lddvuâmmšŏssân lij rasiism tuâsttam da jee'res Őŏutverddsažvuŏđ ķiŏččâmkuu'lmid ķiŏtt'tŏŏlât tâ'lķ ooccanj. Teättouddmŏŏžž konkretisââ'stet tåimmpograammin.

Rasiism fi'ttŏŏzz halltŏs fi'ttai nääi't:

Rasismm vuâđđââvv oummui le'be ooumažjoouki meä'rtŏŏllma vue'lbužârvvsi'žžen ouddmiârkkân eetnlaž alggveâr, le'šķķeeu'n, meerlažvuŏđ, kulttuur, jie'nnķiŏl le'be âskldŏŏgg vuâđald. Rasismm vuâitt Őčndŏŏttâd Őhttsažkää'ddest čärsteei normmân le'be tuejjeem tää'zz tåimman ouddmiârkkân reâuggjie'llmest. Rasismm vuâitt čuâjtŏŏttâd oummui da joouki kŏŏskâst čärsteei jâlŏŏttmŏŏššân. Oummui da joouki kŏskksaž ouddkâddmŏŏžž da jââkkasvuŏđ pââll vuâi'tte toi'mmjed šŏddâmvuâđđan rasi'smme. Rasismm šŏddad jee'resârvvsažvuŏđ da pââ'mhâtt tŏn ķiŏččlŏ'stti oummui lââ'ssen obb Őhttsažkää'dd.

1.1 Lää'ddjânnam lää'jjšŏttummuš lij obbvuŏttân šŏgg tää'zzest

Lää'ddjânnam lää'jjšŏttummuš oudd šŏgg vuŏiggâdvuŏđlaž vuâđ Őŏutverddsažvuŏđ oou'dummša. Lää'ddjânnam lij jiijjâs historiast leâmmaž ooudâstjoo'tti Őhttsažkääddlaž tää'ssäärv, vuŏiggâdvuŏttriikk da oummu ooumažnallšem jie'llem oudldŏŏzzi pue'rummšest. Tät ä'rbb Őŏlgat halltŏŏzz tŏn Őŏutverddsažvuŏtt- da tää'ssârvvtuâjast.

Vuâđđlää'jj mie'ldd oummu lie õõutverddsa lää'jj oudâst. Ij ni ķeän vuäžž primmsallaš vuâđtää piijjâd jee'res sâjja sooggpeä'l, âä'jj, alggveär, ķiõl, âskldõõgg, väimmjurddi, vuäinalm, tiõrvâsvuõttvue'jj, lää'mesvuõđ le'be ooumže õhttneei jee'res määin vuâđald. Vuâđđlää'ķķ tuât še, što sâ'mmlain alggmeeran di romaanin da jee'res jooukin lij vuõiggâdvuõtt tuõ'll'jed da oou'deed jiijjâž ķiõl da kulttuur. Õõlmâs vä'ldd âlgg staanâd vuâđđvuõiggâdvuõđi da ooumažvuõiggâdvuõđi teâuddjummuž.

Õõutâst Lää'ddjânnam čõõnni meeraikõskksaž
ooumažvuõiggâdvuõttuâppmõõžživui'm vuâđđlää'ķķ tä'ķķad vuõiggâdvuõđ õõutverddsažvuõ'tte pukid, huõlķani tõ'st, mõõn jou'ķķe le'be uu'ccbõ'sse ooumaž mõžât kooll. Uu'ccbõõzzid kuulli oummuid âlgg tä'ķķeed vuei'ttemvuõđ õõutverddsaž vuâssadvuõ'tte – nu'tt škooultõõzzâst, reâuggjie'llmest ko muđoi še õhttsažkää'ddest. Vuâđđ- da ooumažvuõiggâdvuõđ ko'lle nu'tt jäänbõ'sse ko še uu'ccbõõzzid.

Tää'ssärvlää'ķķ ķeâldd čârstummuž sooggpeä'l da õõutverddsažvuõttlää'ķķ jee'res ooumže õhttneei määinai vuâđald. Lää'jjšioõttummuž leät ei'dde tää'rķtam ouddmiârkkân reâuggjie'llemčârstummša ķässjõõttmõõžž viõuseem diõtt. Lää'ssen õõutverddsažvuõđ, tää'ssäärv da čârste'mesvuõđ oou'dummšest šioõttõõlât määngain jee'res laa'jjin da asetõõzzin. Reäkkõslää'ķķ ķeâldd reâuggčârstummuž ouddmiârkkân nää'l le'be âskldõõgg vuâđald di stään âskkrääh, mii vuäitt vuei'tlvâ'stted ouddmiârkkân Biblija da Koraan õõlmâs puä'lddem ķeâlddmõõžž.

Halltõs ķeäčč, kuullâmpooddid nuäjjõõđee'l še, što lää'jjšioõttummuš lij mee'st obbvuõttân šioõgg tää'zzest. Õõutverddsažvuõđ teâuddjummšest õlmma pue'tti vää'n vuâđđâ'vve jäänab lää'jjšioõttummuž vânnas teâuddjummša da vuâppmõ'sše. Halltõõzz tääim teäddne ti'nt-aa tõid tääimaid, kooivui'm õõutverddsažvuõđ da tää'ssäärv teâuddjummuž vuei'tet tuejjeem tää'zzest oou'deed. Lää'jjšioõttumšest lie luâđlânji kuuitâg õinn mâtam oou'deemtaarb.

1.2 EU:st da meeraikōskksaž tuājstes Lāā'ddjānnam juātkk ku'ķesāiggsaž linjstes

Euroopp unioon lij Lāā'ddjānnam tĀā'rkmōs poliittlaž da tāllōōzzlaž raamm da ārvvōōutstōs. Unioon vuāđđan le'ddi āārvaid meā'rtōōlāt Euroopp unioonāst tuejjuum suāppmōōžž (SEU) 2 artiklast. Tōk lie ooumažāārv ciistāst āānnmōš, frijjuōtt, meervā'ldd, tĀā'ssāārvv, vuōiggādvuōtttriikk da ooumažvuōiggādvuōđi ciistāst āānnmōš, mie'ldd looggee'l uu'ccbōōzzid kuulli oummui vuōiggādvuōđid.

Lāā'ddjānnam lij tiu'dde piijām ōōutverddsažvuōđ oou'deei EU lāā'jjiōttummuž. EU:st sagstōōlāt āā'n ōōutverddsažvuōttlāā'jjiōttummuž ra'vvjumšest. Ōōutverddsažvuōttidirektiiv, tĀā'ssāārvvorganid kuōskki direktiiv da puārrazvuōđ tobdstummuž kuōskki asetōse'tkkōs lie valmštōōllām vue'lnn. Lāā'ddjānnam vaaikat aktiivlānji tāi pue'tti siiskō'sse da vāldd lokku halltōsprogaamm tĀāvtōōzzid EU-vaaiktummuž viōusummšest.

Unioonāst Rasiism da jākkoooumažvāā'j vuāsttsaž raammtu'mmstōk ta'rjjad ōōlmās raamid. Lāā'ssen čōōđtet māāngaid strategiad, kook ra'vvje rasiism vuāsttsaž tuāj da ōōutverddsažvuōđ. Tāk lie EU rasismmtuāsttmōōžž tāimmplaan 2020–2025, EU ooumažvuōiggādvuōđid da demokratia kuōskki tāimmplaan 2020–2024, Sooggie'li- da seksuaalu'ccbōōzzid ķiōtt'tōōlli (HLTBIQ) strategia 2020–2025 da EU antisemitiism vuāsttsaž strategia 2021–2030. Komissio ājšmātt še vuāzzlažriikkid jijjāz meersaž strategiad. EU:st lie še māāng teāggteminstrumee'nt, koid Lāā'ddjānnam lij āu'kkāām tuājstes.

EU vuāđđvuōiggādvuōttkonttār mie'ldd rasism leāi ee'jj 2022 ōinn tuōttšōs va'žžtōs obb EU:st.¹ EU raportt pohtt ou'dde huōl lāssnee nēe'ttest šōddām vāā'jjsaaggāst.

Lāā'ddjānnam lij seāmma vuāđđjurddjid jāā'kktee'l kuullām da kool tĀn halltōōzz āāi'j še tōn EU-riikki jou'kkē, kĀā'tt rāājj unioon, ko'st ōōutverddsažvuōđ oou'deet da rasiism tuāstat. Lāā'ddjānnam teāddad sooggie'li tĀā'ssāārv, ōōutverddsažvuōđ da čārste'mesvuōđ oou'dummuž di rasiism vuāsttsaž tuāj EU āālglaž toi'mmjummšest.

¹ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2023-fundamental-rights-report-2023-opinions_en.pdf

Lää'ddjânnam lij vue'sspie'llen kōskksaž Ōhttōvvâm meerkoo'ddi da Euroopp suävtōōzz ooumažvuōiggâdvuōttuäppmōōžžin da lij tōi mie'ldd ōōlgtum ää'nned ciistâst, suōjjled da tiu'dde piijjâd puki ooumažvuōiggâdvuōđid ōōutverddsânji da ni ķeän čärstekāni. Suäppmōōžž vuâđđâ'vve oummui ōōutverddsažvuōđ da čärste'mesvuōđ vuâđđjurddjid². Suäppmōōžž meä'rte oummu le'be še narodjoouk vuōiggâdvuōđid miniimtää'zz. Pue'rab suej vuei'tet ta'rjjeed meersaž vuâđđvuōiggâdvuōđivui'm da lää'jjišōttummšin. Lää'ddjânnam raportâstt ooumažvuōiggâdvuōttuäppmōōžžti tiu'ddepiiijmōōžžâst mie'rrkōōski da vuäžž čōnnsâ'ttem suäppmōšvuäppâmorgaanin siäzztōōzzid.

Tän teättouddmōōžž ä'sšvuud kuōskki siäzztōōzzin, koid Lää'ddjânnam lij vuäžžam mōōnniäi'j, puä'tte ou'dde täk tuejjei:

- čärstummuž tuästtmōōžž vuōiggâdvuōđlaž da institutionaal'laž raam ra'vvjummuš; ooumažvuōiggâdvuōttpeâmm, ōōutverddsažvuōttpeâmm di peâmm, kää'tt vâldd lokku sooggpeä'l, lââ'zztummuš da oou'dummuš;
- rasiistlaž, homofooblaž, seksiiistlaž, neezzanvâjjōsmiōllsaž da muđoi sooggpeä'ltōōvvâm vââ'jjsaagg tuästtmōš nu'tt nee'ttest ko tōn äälgpeä'lnn še;
- tuōttääššlaž tää'ssäärv teäuddjummuž cōgldōōzz da va'žžtōōzz reäuggjie'llmest; di
- ōhttsažkää'dd rajjsin le'ddi čärstummuš, kää'tt puätt ou'dde jm. neeznid tuejjuum viōkkvää'ldest di sä'mmlai, romaani, lää'mes oummui, seksuaal- da sooggpie'lluu'ccbōōzzid kuulli oummui da älggjânnamtuākksaž oummui čärstummšen. Mätmešt jee'res čärstemvuâđ še mä'nne ruō'sse kōskkneez, koozz älgg ķiiddted jeä'rab vuâmmšummuž.

Jeä'rben vââ'jjsaagg cōggmōš lij pâjjnam tää'rķmōssân määimōs siäzztōōzzin.

Lää'ddjânnam älgg- da staanvuōttpolitiikk vuâđđan lie vuōiggâdvuōttriikkprinsiipp, ooumažvuōiggâdvuōđ, tää'ssärvv da demokratia. Meeraikōskksaž tuājstes halltōs juātķķ Lää'ddjânnam ku'ķesäiggsaž liinjâst, kää'tt lij kovvuum jeä'rbi mie'ldd ooumažvuōiggâdvuōttpoliittlaž čiolgeemtuājast³. Tō'st teäddeet ōōutverddsažvuōđ, sooggpie'li tää'ssäärv da vuässōōttâmvuōiggâdvuōđi ra'vvjummuž.

² <https://um.fi/ihmisoikeussopimukset-ja-raportit>

³ <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-971-7>

Lää'ddjânnam lij ÔM:i ooumažvuõiggâdvuõttuävtõõzz vuäzzlaž ee'jj 2024 loopp räija di taimm Etyj da Tâ'vvjânnmi ministersuävtõõzz saaggjää'dtee'jen 2025. Täk meeraikõskksa rool šöddee vuei'ttemvuõðid vaaikteei määngkõskksaž õhttsažtuõjju ooumažvuõiggâdvuõði oou'dummšest da suõjilummšest.

1.3 Halltõõzz linjj da halltõsprogramm

Halltõsprogramm lij muuttâsprogramm, koon kõskksa vuâððjurddi lie, što pörngmõš da reäuggmõš ka'nnte da pä'lkkee. Reäuggmõš lij vue'ssen viõkkšõs jeälõõttmõõžžâst. Puki narodjoouki reäuglažvuõtt-tää'zz kaaggât ooddee'l reäuggmarkknid da pu'rğgee'l vuõ'jjid, kook jie äjšmââ'tt vä'ldded reäug vuâstta. Jânnmasi'rddjid da jânnmasi'rddituâkksaž oummid vuei'net määngghämmsaž da aktiivlaž toi'mmjee'jen. Juõ'kk Lää'ddjânnmest jâlsteei oummust lie pe'ce vuõiggâdvuõð, še õõlgtõs vuässõõttâd õhttsažkää'dd raajjmõ'sše.

Halltõs lij čõnnõõttâm oou'deed jee'res joouki da oummui õõutverddsažvuõð veiddsânji. Čårstummuz ij vuei't priimmâd. Rasi'smme ij õõlg u'vdded Lää'ddjânnmest sââ'j.

Halltõs reäugg tää'ssäärv da čårste'mesvuõð ou'dde halltõsprograammâst õõutâst pââjas pijjum vuâððjurddji meâldlânji. Halltõsreäuggmest lij nolltoleranss rasi'smme. Halltõs da tõi juõ'kk minister čâuddâ'tte rasiismâst da vuâsttlâ'stte juõ'kknallšem ruõbddjuurdčummuž di čõnnâ'tte jiiijâz reäuggmest aktiivlaž tuõjju rasiism vuâstta nu'tt Lää'ddjânnmest ko še meeraikõskksânji. ⁴

Halltõsprogramm linjjad õõutverddsažvuõðâst nääi't:

Lää'ddjânnam oou'dad demokratia, vuõiggâdvuõtttriikkprinsiipp di vuâðð- da ooumažvuõiggâdvuõði teâuddjummuž. Na'ddjõõzz õhttsažkää'dd da šiõgg narodkõskkvuõð šâ'dde tõi'st, što Lää'ddjânnmest juõ'kkkaž vuäitt luõ'ttjed vuõiggâdvuõðees teâuddjummuš, soogpie'li tää'ssarvvu da õõutverddsažvuõ'tte lää'jj ooudâst, čårste'mesvuõ'tte da vuei'ttemvuõðid vaaikted jie'llmes potta.

⁴ <https://valtioneuvosto.fi/-/10616/hallituspuolueiden-puheenjohtajien-julkilausuma11.7.2023>

Halltõs reäugg mie'rtie'dee'l õõutverddsažvuõđ, tää'ssäärv da čärste'mesvuõđ oou'deem diõtt õhttsažkää'ddest. Pukin lij vuõiggâdvuõtt tobddâd jiiijâz jeäl staan'jen da pue'rren Lää'ddjânnmest tuäggõõzzâst huõlkani.

Puk oummu lie õõutverddsa lää'jj ooudâst. Ij ni ķēān vuāžž čārsted sij sooggpeä'l, âā'jj, eetnlaž le'be meersaž alggveär, meerlažvuõđ, ķiõl, āskldõõgg da väimmjurddi, vuāinalm, vāā'jj, tiõrvāsvuõttvue'jj, seksuaal'laž ķārņņummuž le'be jee'res ooumže õhttneeī määin diõtt.

Pâāipeä'lnn le'ddi aa'sši lâā'ssen halltõsprograammâst lie määņg täā'rķab ķee'rj ool piiijmõõžž, kook kuālstā'vve teättouddmõ'sše. Ouddmiārkkān reäuggjie'llem vue'zzeld vuāllaoudstum joouki, mā'te läā'mes oummui, romaani, jee'res jānnmasi'rddijooouki da jānnmasi'rddineežžni reäuggjie'llma vuāssõõttmõõžž lâā'zztem diõtt čõõđtet tāimmpograamm. Seāmmanalla ouddmiārkkān täāvtõs ra'vvjed puki pāārnai čuõvtõõzzlaž vuāđdvuõiggâdvuõđi õõutverddsaž teāuddjummuž kāunnai halltõsprograammâst. Progra'mme lij še piijum pāājas, što läā'mes oummui jiõččmie'rreem- da ooumažvuõiggâdvuõđi di õõutverddsažvuõđ ālgg āā'nned ciistâst tu'mmjemtuājast čõõđ jie'llem da sij aarg toi'mmjemvuõđ ālgg ainsmā'tted kääzzkõõzzi plaanummšest. Halltõsprograamm pukid tān ā'sšvoudda õhttneeī ķee'rj ool piiijmõõžžid jeāt looggtõllu teättouddmõõžžâst täā'rķe'ld. Halltõs teāđast gāārdi da vuu'di jee'resnallšem vuõ'jjid. Sagstõõllmõõžž čārste'mesvuõđ oou'dummšest, mie'ldd looggee'l segregatio cõggmõõžž, jue'tķet jōnn gāārdi sāimmõõzzâst.

Halltõs tuejjad vaaldāšmsue'rģģraaji rāâst mōõnni täā'ssārvvprograamm. Tõn linnjummsi vuāđald peei'vtet da oou'deet täā'ssārvvpoliittlaž čiõlgeemtuāj⁵ õhttsaž täāvtõõzzid. Halltõs juātkk tuāj neezžnid tuejjuum viõkkvāā'ld cõggām diõtt. Tāt lij õinn õhtt Lää'ddjānnam šuurmõs täā'ssārvv-vaiggâdvuõđin. Halltõsprograamm meāldlānji paa'rnid da āummaid ohjjõõvvi täā'ssārvv-vaiggâdvuõđid ķiiddtet vuāmmšummuž jāānab ko ouddāl jeā'rben nuõrr āummai čārřõõttmõõžž cõggām diõtt. Lāā'ssen valmštõõllām vue'lnn le'be toimmupiiijāmnalla lie määņg jee'res prograamm, koin lij õhttvuõtt õõutverddsažvuõđ da täā'ssäärv oou'dummša, ouddmiārkkān Meersaž āā'ķķprogramm, ko'st ālgg viõsubun vā'ldded lokku āā'ķķčārstummuž.

⁵ <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-590-0>

1.4 Halltõs äü'kõkad tuâjstes Õõutverddsaž Lää'ddjânnam -tâimmpograamm

EU rasismmtuâsttmõõžž tâimmplaanâst oudldeš meersaž tâimmpograammid. Lää'ddjânnmest tät tâimmpogramm lij ee'jj 2021 valmštõõvvâm Õõutverddsaž Lää'ddjânnam⁶. Programm vuâdđõõvi vue'kõärvvtõõllmõ'sše, koon vuâdald pi'jješ kääu'c täävtõõzz da 52 tâimmad. Tââim lie âlddsîn obbnēs čõõđ vikkum, leâša täävtõõzz lie õinn ääi'jpoddsä.

Teättouddmõõžž valmštõõllâm õhttvuõdâst čõõđtum kuullâmpooddin pue'tte ou'dde määng vuâra tâk kîõččâmkuu'lm:

- Õhttsažkää'dd jee'resärvvsen tuejjei rajjsi pu'rğğummuš reâuggmarkknin da jee'resä'rnn õhttsažkää'ddest,
- šîõgg narodkõskkvuõđi ra'vvjummuš,
- reâuggmarkknid piâssmõõžž kõskksaž miârktõs,
- rasiism kuõskki teâttvuâđ ra'vvjummuš tarbb da lââ'ssen
- lâä'jjšiõttummuš vue'zzeld muuttâstaarbid e'tkõeeš ooccanj.

Tuâjstes halltõs nuâjjââtt õõutverddsaž Lää'ddjânnam -tâimmpograamm valmštõõllmest tuejjuum veiddsõs analyystuõjju da tõn vuâdald tuejjuum prograamm täävtõõzzid. Tâimmpograammâst lij čõõđtum ärvvtõõllmõš. Ärvvtõõllmõõžž mie'ldd tâimmpograamm teäggtoõzz ij vuâžžče hâiddad tâ'lķ ha'ñķķõsteäggtoõzzin, pe'ce poliittla njonnaž õõlgče va'rrjed toõzz ri'jttjeei resuursid. Oou'dab halltoõzz tâimmpograamm toimupiiijmõ'sše le'jješ ohjjääm tâ'lķ ooccanj budje'ttmie'rrtie'ğğid.

⁶ <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-808-0>

2 Halltõõzz tååim

Halltõs valmštåål Õöutverddsaž Lää'ddjånnam -tåimprograamm juätk halltõsprograamm vuåðald. Prograamm tuejjummuž, tååimai koordinatio da seu'rrjummuž tuejjeet vä'ldministee'r da riikksuävtõõzz kanslia jåå'dte'men. Halltõs ohjjad tååimaid ri'jtjeei resuursid budje'ttsmiõttmest koollraami se'st.

Prograamm tuejjeet vää'ldde'i lokku EU rasismmtuåsttmõõžž tåimmplaan 2020–2025. Halltõs ärvvtåål vue'jj da juätkktååimai taarb pie'llrää'jjsmiõttme'stes ee'jj 2025. Juätkktuäj tuejjeet veiddsånji vuässå'ttee'l da tõ'st äü'kķeet tån teåttouddmõõžž valmštõõllmest čõõðtum kuullåmpoodid. Tåimprograamm juätkk åånn se'st jeä'rbi mie'ldd tåid tååimaid:

Õhttsažkåaddlaž toobdålm da sagstõõllåm, tie'ttemvuõđ låå'zztummuš, šiõgg narodkõskkvuõđ

1. Vä'ldministee'r vuålla riikksuävtõõzz kansliaa'je nooråt čårstummuž vuåsttsaž silttummuž. Täåvtõssån lij õöutverddsažvuõđ oou'deei ve'rğgnii'kķi da jee'res toi'mmjee'ji õhttsažtuäj da koordinå'stem viõsummuš. Õöutverddsažvuõđ da rasiism kuõskki teåttvuåð pue'reet.
2. Altteet juõ'kķ ekksaž õhttsažkåaddlaž jorbb påå'rd sagstõõllmõõžž õöutverddsažvuõđ da čårste'mesvuõđ oou'dummšest vä'ldministee'r jåå'dte'men.
3. Riikksuävtõõzz kanslia jåå'dte'men altteet rasiism vuåsttsaž kampanja. Kampanja viiggåt čõõð õöutåst reåuggmarkkånorganisaatioivui'm da liikkeem-, kulttuur- di meerlažorganisaatioivui'm.
4. Eetnlaž kõskkvuõði sagstõõllåmkåå'dd (ETNO) di vu'vddetnoi tuäj ra'vvjet šiõgg narodkõskkvuõði oou'dummuž vue'zzeld.
5. Vuårmainstummuž meerlažorganisaatioivui'm ra'vvjet. Halltõsprograamm meåldlånji halltõs valmštåål meerlažorganisaatiostrategia da tån toimupiijjåmplaan.
6. Halltõs tuåstt viõkkšånji tåimmamnaa'lid, kooivui'm viizzlåå'stet čårstummša, vainnu, våjja le'be viõkkvållda oummu le'be joouk vuåstta eetnlaž alggveär, meersažvuõđ, åskldõõgg le'be jee'res va'stteei tåbddmiårk vuåðald.
7. Halltõsprograamm meåldlånji vuåmmšet da tuåstat slåvva õhttnee'i viõkkvää'ld.

8. Ve'rġġoummui, su'vddji da jee'res ōōlmās toi'mmjee'ji systemaattlaž heāmmummuž da vājjummuž cōōggāt da ainsmāā'ttet ri'jttjeei tuārij tōn ķiōččlāsttam oummuid. Tāt vuāitt āā'nned se'st ouddmiārkkān tuāiju'vddi tāāimaid, jōs heāmmummuš da vāinn šādd oummu vee'rj le'be tāāim vuāđald.
9. Ra'vvjet pāā'lez ooudpeā'līn cōggi tuāj di ooudās viiggāt ānn'jōž määngāmmtallaš Aaŋkārtoi'mmjummuž jāānab ka'ttjen da pue'rben toi'mmjee'jen. Nuōrroummui da je'ŋŋkriminaalvuōđ ķie'ppeem diōtt halltōs veekk čōōđ tāāimaid, koid tāā'rktet juātkktuājast. Tuājj kai'bbai määngāmmtallaš silttummuž.

Peāmm da škooultemriāžldōk di kulttuur, liikkeem- da nuōripolitikk

10. Vue'ssen vaaldāšmsue'rġġraaji rāāst mōōnni tāā'ssārvvprograammāst altteet obb škooultemriāžldōōgg ka'tti tāā'ssārv da ōōutverddsažvuōđ ōou'deemprograamm 2024–2025. Prograamin tuārijeet mättstroitli ānn'jōž ōōutverddsažvuōtt- da tāā'ssārvvplaani tuejjeem tāssa viikmōōžž da toimupiijmōōžž ouddpeāmm da mättstroitli aargāst.
11. Halltōsprograamm meāldlānji kaaggāt jāānmasi'rddituākksaž pāārnai vuāssōōttāmtāā'zz ouddpiōmmu tōn diōtt, ko tōt tuārijad piārri jeālōōttmōōžž da ķiōllmāttjummuž. Tuejjeet pōōššjen tāā'ssārvvteāggtoōzz mie'rteā'ġġtāā'zz, koon āā'net ouddpeāmmast da vuāđđmātt'tōōzzāst.
12. Halltōs ra'vvai ōōutverddsažvuōđ, čārste'mesvuōđ da tāā'ssārv di ōoumažvuōiggādvuōđi teāuddjummuž liikkummuž, spoort, kulttuur da nuōrisue'rj tāāimaivui'm. Halltōs teāddad jāānmasi'rddituākksaž, lāā'mes da jee'res uu'ccbōōzzāst le'ddi nuōri vuāžžmōōžž mie'ldd toi'mmjummuš. Halltōsprograamm meāldlānji tuejjeet pōōššjen da veeideet Jiōk leākku ōhttu - toi'mmjummuž.

Reāuggjie'llem ōōutverddsažvuōtt da čārste'mesvuōtt

Halltōsprograamm āānn se'st reāuggjie'llma ōhtteei ķee'rj ōol piijmōōžžid. Linnjān lij, što Lāā'ddjāānma jeālōōđāt reāugain.

13. Ōou'deet reāuggjie'llem čārste'mesvuōđ, määnghāmmsažvuōđ da ōōutverddsaž vuei'ttemvuōđid ōōutāst reāuggmarkkānorganisaatioivui'm. Ra'vvjet vuei'ttemvuōđi tāā'ssārv. Pōōrgāskāāzzkōōzzid jeā'rbi mie'ldd sii'skāā'ttet rekrytā'stemčārstummuž tuāsttai da määnghāmmsažvuōttjāā'dtummuž ooudās viikki kāāzzkōōzzid.

14. Oou'deet jânnmasi'rddineezni serddjummuž reâuggmarknid tääimaivui'm, kook kie'ppee reâuggjie'llem da karriää'rohjjummuž sooggie'li- da eetnlaž stereotypiaid di kook oou'dee tää'ssäärv piârrjin.
15. Pue'reet organisaatioi vuei'ttemvuõđid tuärjjeed čärstummuž da rasiism kiõččlõ'stti tuâjjlai tuâjpuârastvââjjam jeä'rbi mie'ldd ohjee'l si'jjid tuärj da äu'kkee'l ne'tt- da jee'res škooultõõzz ämmatnii'kkid.

Lää'jjšiõtteem- da čiolgtemha'ŋkõõzz

16. Sä'mmlai tuõttvuõtt- da suâvâdvuõttkomissio tuâj jue'tket halltõsprograamm meâldlânji ee'jj 2025 loopp räija. Pee'lljete'mes oummui da sie'vvemkiõllsai komissio tuâj viiggât čõõđ. Halltõõzz e'tkõõzz sää'mte'gğlää'jjest uu'det halltõsprograamm meâldlânji ee'jj 2023 loopp räija mõõnee'st õhttsažtoi'mmjummšest Sää'mtii'gğin.
17. Halltõsprograamm meâldlânji tuâjjlai äu'kkenâânnmõõžž cõggâm diõtt čouugât miârkteeinalla ranstõõzzid, koid mie'rreet puâsttadâânnmõõžžin, da viõuseet vuâppmõõžž.
18. Vââ'jjtuâjaid juddlai, musliimi, risttuummi da jee'res âskldõkjoouki ârra cõõggât. Kriminalisââ'stet holokaaust keâlddmõõžž. Vââinai reâkkõskiõrddji mošttee'v ää'ljet vie'ttjed meeraikõskksaž nää'l mie'ldd. Se'lvvtet vuâittmõõžžid aainâs natsiism da kommuniism symboli âânnmõõžž kriminalisâ'stma, ko tõiđ ââ'net jurddsi oou'dummuž täävtõõlee'l.

Riikksuâvtõõzz da vaaldâšm jiijjâž tääim

Riikksuâvtõs viõusad toi'mmjummšes õõutverddsažvuõđ, tää'ssäärv da čärste'mesvuõđ oou'deem diõtt da tääimai vuâppmõõžž viõuseem diõtt.

19. Halltõs kiõtt'tââll juõ'kķ ee'jj meeraikõskksaž ooumažvuõiggâdvuõttvuâppâmorgaani Lää'ddjânnma u'vddem čâuddmõõžžid, tu'mmstõõggid da siâzztõõzzid di tu'mmai tääimain.
20. Meeraikõskksaž õhttvuõđin Lää'ddjânnam juâtkk ku'kes äi'gğkõõsk ooumažvuõiggâdvuõttpoliittlaž liinjâs jm. neezni, niõđi, lää'mes oummui, alggmeera i da sooggie'li- da seksuaaluu'ccbõõzzi di jee'res jeä'rab čuâccjeei sââ'jest le'ddi oummui vuõiggâdvuõđi oou'deem da peâlštem diõtt. Ooudpeä'lnn peâggtum liinjâs meâldlânji Lää'ddjânnam juâtkk še EU:st sooggie'li tää'ssäärv, mie'ldd looggee'l jiõččmie'rreemvuõiggâdvuõđ (SRHR), di seksuaal- da sooggie'lluu'ccbõõzzid kuõskki aa'sši oou'dummuž.

21. Ra'vvjet mätt'tõs-sue'rij di pue'rrvââjjamsue'rij tuâjjlai
õõutverddsažvuõđ, sooggpie'li tää'ssääriv da čärste'mesvuõđ
kuõskki silttummuz.
22. Äu'kķeet õõutverddsažvuõtt- da tää'ssärivškooultõõzz poliittlaž
da ve'rğgooumažnjonnši tie'ttemvuõđ lââ'zztem diõtt.
Õõutverddsažvuõđ da tää'ssääriv oou'deet ministeriai
puäđõsohjummšest.
23. Riiksuävtõs ķiiddat tuâjju'vddjen jeä'rab vuâmmšummuž
õõutverddsaž vuei'ttemvuõđid da määngħämmsažvuõ'tte jeä'rbi
mie'ldd rekrytâ'sttmest da tuâjjpäi'kķi'Immtõõzzin. Täävtõssân lij
šõddeed õõutverddsaž oudldõõzzid jee'res uu'ccbõsjooukid
kuulli oummuid reâuggooccmest. Halltõsprograamm meâldlânji
anonyym rekrytâ'sttem ķiččlõddmi puu't'tem teäđ äü'kķeet.